

Словенска терминологија данас

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

SCIENTIFIC MEETINGS

Volume CLXVII

DEPARTMENT OF LANGUAGE AND LITERATURE

Book 28

SLAVONIC TERMINOLOGY TODAY

Accepted at the 5th meeting of the Department of Language and Literature
of 30th May, 2017, on the basis of reviews presented by *Predrag Piper*
and *Rajna Dragičević*

Editors

PREDRAG PIPER, full member of the Academy
Dr VLADAN JOVANOVIĆ

BELGRADE

2017

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига CLXVII

ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

Књига 28

СЛОВЕНСКА ТЕРМИНОЛОГИЈА ДАНАС

Примљено на V скупу Одељења језика и књижевности
од 30. маја 2017. године, на основу реферата
академика *Предрага Пипера* и проф. др *Рајне Драгићевић*

Уредници

академик ПРЕДРАГ ПИПЕР

др ВЛАДАН ЈОВАНОВИЋ

БЕОГРАД

2017

Издају
Српска академија наука и уметности
и
Институт за српски језик САНУ

Уређивачки одбор

Предраг Пипер, редовни члан САНУ, Слободан Реметић, редовни члан АНУРС,
проф. др Мато Пижурица, проф. др Срето Танасић, проф. др Софија
Милорадовић, проф. др Рајна Драгићевић, доц. др Исидора Бјелаковић,
проф. др Викторија Людвигівна Иващенко, проф. др Сергей Викторович
Гринев-Гриневић, др Сергей Дмитриевич Шелов, prof. dr Ewa Wolnicz-Pawłowska,
к. ф. н. Вячеслав Константинович Щербин, др Марина Спасојевић и
др Владан Јовановић

Рецензенти појединачних радова

проф. др Слободан Реметић, редовни члан АНУРС, проф. др Гордана Јовановић,
проф. др Мато Пижурица, проф. др Људмила Поповић, проф. др Срето Танасић,
dr Peter Weiss, prof. dr Ewa Wolnicz-Pawłowska, проф. др Рајна Драгићевић,
проф. др Душко Витас, проф. др Сергей Викторович Гринев-Гриневић,
проф. др Софија Милорадовић, проф. др Александар Милановић, др Марта
Бјелетић, др Снежана Петровић, др Викторија Людвигівна Иващенко,
доц. др Исидора Бјелаковић, к.ф.н. Вячеслав Константинович Щербин,
др Владан Јовановић

Лектор и коректор радова на српском језику
Марија Селаковић

Коректура резимеа на енглеском језику
Clare McGinn Zubac

Превод и коректура резимеа на руском језику
Свејлана Гољак, Эльвира Анатольевна Сорокина

Коректура радова на руском језику
Эльвира Анатольевна Сорокина

Припрема за штампу
Милан Тасић

Тираж 400 примерака

Штампа
Службени гласник, Београд

САДРЖАЈ

Уводно слово 9

I. ПОГЛЕД НА РАЗВОЈ ТЕРМИНОЛОШКИХ И ТЕРМИНОГРАФСКИХ ИСТРАЖИВАЊА У СЛОВЕНСКИМ ЈЕЗИЦИМА. ПРАВЦИ У ТЕРМИНОЛОГИЈИ

Викторія Людвігівна Іващенко: Слов'янське термінознавство:
проблематика й перспективи розвитку 15

Эльвира Анатольевна Сорокина: Формирование теории
языка для специальных целей (ЯСЦ) 29

Сергей Викторович Гринев-Гриневич: Антропологистика
как современное развитие терминоведения 41

Кацярына Пятроўна Любецкая: Спецыяльная лексіка
беларускай мовы як аб'ект даследавання беларускіх
лінгвістаў у канцы ХХ – пачатку ХХІ стст. 51

Marta Małachowicz: Prace dyplomowe z dziedziny terminologii
i terminografii powstałe w instytucie komunikacji
specjalistycznej i interkulturowej uniwersytetu
warszawskiego w latach 2010–2015 61

II. ТЕРМИНОЛОГИЈА И РЕЧНИЦИ

Сергей Дмитриевич Шелов: Универсальный терминологический
словарь: новый тип терминологических словарей 71

Юрий Николаевич Марчук: Проблемы многоязычной
терминографии 85

Марија С. Ђинђић: Обрада лингвистичких и
граматичких термина у двојезичном описном
речнику (на примеру Новог турско-српског речника /
Yeni Türkçe-Sırpça Sözlük) 91

Данко Шипка: Двојезична терминологија исламских термина	101
Рада Стијовић, Олга Сабо, Ранка Станковић: Речник САНУ као база термилошких речника (на примеру Речника кулинарства)	109
Володимир Володимирович Дубичинський: Терминографичні праці харківських лексикографів	125
Вячеслав Константинович Щербин: Отраслевая лексикография Беларуси	135

III. ГРАМАТИЧКА И ЛИНГВИСТИЧКА ТЕРМИНОЛОГИЈА

Јованка Радић: О логичким основама српских лингвистичких термина на <i>-ица</i> и <i>-ина</i>	149
Милош М. Ковачевић: О термину субјекат у србистици	173
Вељко Ж. Брборић: Српска правописна терминологија данас – у науци и настави	187
Драго Тешановић: Централни и периферни суфикси у српској дериватологији	197
Сања Ж. Ђуровић: Основни појмови морфематике српског језика	213
Марина Љ. Спасојевић: Појмовно-термилошки апарат при проучавању глаголског вида и сродних појава у србистици у светлу аспектолошких приступа	229
Наташа С. Вуловић: Употреба основних фразеолошких термина у српској (и словенској) лингвистици	243
Владан З. Јовановић: Српска терминологија у <i>Речнику словенске лингвистичке терминологије</i> из угла савременог стања српске лингвистике	253
Milan Harvalík: Slovánská onomastická terminologie v mezinárodním kontextu	267
Iveta Valentová: Slovenská onomastická terminológia	277

IV. СТАНДАРДИЗАЦИЈА ТЕРМИНА У ПРОШЛОСТИ И САДАШЊОСТИ. ТЕРМИНИ И КЊИЖЕВНОЈЕЗИЧКА НОРМА

Виктор Д. Савић: Српски називи документа у средњем веку – према самим документима (1189–1346)	291
Исидора Г. Бјелаковић: Синонимија у терминологији код Срба у 18. и 19. веку (математичка географија и астрономија)	305
Александар М. Милановић: Развој српске термилошке мисли у 19. веку: допринос Лазе Костића	317

Марина С. Јањић: Школска терминологија у дијахронијској перспективи	331
Ewa Wolnicz-Pawłowska: Problemy terminologiczne w działalności UNGEGN	343
Tanja Fajfar: Jezikovnokulturna ustreznost kot terminološko načelo	351
Mojca Žagar Karer: Terminološko svetovanje: izkušnje in perspektive	361
Lana Hudeček: Anglizmi u hrvatskome nazivlju	371
Milica Mihaljević: Terminologija kao deskriptivna ili preskriptivna znanost – stanje u Hrvatskoj	383

V. ТЕРМИН И ЛЕКСИЧКИ СИСТЕМ

Милорад П. Дешић: Специјална лексика и полисемија	407
Рајна М. Драгићевић: Детерминологизација као процес општег лексичког фонда	417
Mariusz Górnicz: Czy naukowcy z krajów słowiańskich lubią terminy metafory?	425

VI. ФУНКЦИОНАЛНА РАСЛОЈЕНОСТ ТЕРМИНОЛОШКОГ ИЗРАЗА – НАУЧНА, ПРОФЕСИОНАЛНА (СТРУЧНА) ТЕРМИНОЛОГИЈА И СПЕЦИЈАЛНА ЛЕКСИКА ДУХОВНЕ И МАТЕРИЈАЛНЕ КУЛТУРЕ НАРОДНИХ ГОВОРА

Ружица С. Левушкина: Лексеме из општег лексичког фонда као термини у сфери православне духовности	439
Альбіна Анатоліївна Ковтун: Способи непрямой номінації релігійних понять в українській мові	451
Ђорђе Р. Оташевић: Рад на српској слободнотидарској терминологији	461
Гордана Р. Штасни: Термини у домену нанотехнологије	469
Оксана Чмелікова-Газдошова: Субстантивовані прикметники в українській і чеській юридичній термінології	481
Бојана С. Милосављевић: Филозофска лексика у речнику и у говору	493
Милан С. Ајдановић: Грецизми у српском географском терминосистему	509
Валентина Федоровна Новодранова: Когнитивное моделирование терминосистемы предметной области знания	521
Ольга Михайловна Рылкина: Способы терминообразования русских нозологических терминов (на материале русскоязычной терминологии детской кардиологии)	529

Тамара Валентиновна Рожкова: Статус и типологизация глагола в медицинской терминологии	537
Елена Викторовна Рыжкина: О некоторых динамических процессах в современной русской терминологии	549
Маргарита Николаевна Лазарева: О соотношении интернационального и национального в научных названиях растений (на материале русского языка)	557
Оксана Вікторівна Нарушевич-Васильсва: Семантико-тематична та категорійно-поняттєва організація української термінології харчової промисловості	567
Драгана И. Радовановић: Од Вукове трпезе из његовог Рјечника до Матичиног једнотомника	577
Неђо Г. Јошић: Народни називи воћака код Срба и критеријуми њиховог раслојавања	587
Мирјана С. Петровић-Савић: Из географске терминологије Јадра	599
Ивана В. Лазић-Коњик: Лексика традиционалне културе према тематским пољима	613
Софија Ј. Мићић-Кандијаш: Лексиколошки и лексикографски аспекти превођења енглеских медицинских израза на српски	625

VII. ЕЛЕКТРОНСКЕ ТЕРМИНОЛОШКЕ БАЗЕ ПОДАТАКА И ЊИХОВА ПРИМЕНА У ТЕРМИНОЛОГИЈИ, ТЕРМИНОГРАФИЈИ И ЛЕКСИКОГРАФИЈИ. ТЕРМИНОЛОШКИ САЈТОВИ И ПОРТАЛИ

Александр Васильевич Зубов: Способы автоматического извлечения терминов из текста	639
Paweł Kowalski, Zofia Rudnik-Karwatowa: Wykorzystanie terminologii w systemie informacyjno-wyszukiwawczym językoznawstwa sławistycznego iSybisław	643
Maja Bratanić, Ana Ostroški Anić, Siniša Runjaić: Od baze do portala – razvoj nacionalne terminološke infrastrukture	657
Jana Levická: Počiatky slovenskej terminologickej databázy a jej súčasnosť a budúcnosť	667
Максим Олегович Вакуленко: Віртуальна українсько-російсько-англійська термінографічна лабораторія з фізики: сучасні лінгвістичні технології у фаховій мові	679

УВОДНО СЛОВО

Зборник пред нама настао је из реферата изложених на Међународном научном симпозијуму *Словенска терминологија данас*, који се одржао 11–13. маја 2016. године у Београду, у организацији Српске академије наука и уметности (Одељења језика и књижевности), Института за српски језик САНУ, Академије наука и умјетности Републике Српске (Одјељења књижевности и умјетности) и Матице српске. У Организационом одбору скупа били су: Предраг Пипер, редовни члан САНУ, Слободан Реметић, редовни члан АНУРС, проф. др Срето Танасић, проф. др Софија Милорадовић, проф. др Мато Пижурица, проф. др Рајна Драгићевић, доц. др Исидора Бјелаковић, др Викторија Људвиговна Ивашченко, к. ф. н. Вјачеслав Константинович Шчербин и др Владан Јовановић. Секретари Организационог одбора били су др Марина Спасојевић и др Мирјана Петровић-Савић, а научни секретари: Весна Ђорђевић и Бојана Томић. Будући да је један од основних циљева с којим је основано Друштво српске словесности био рад на стварању српске научне терминологије, одржавање Симпозијума у оквиру програма обележавања 175 година од оснивања Друштва, данас Српске академије наука и уметности, била је прилика изнова се подсетити овог важног догађаја.

На Међународном научном симпозијуму *Словенска терминологија данас* изложено је 63 реферата, а учесници су били из 11 земаља: Србије, Републике Српске (Босна и Херцеговина), Хрватске, Словеније, Пољске, Чешке, Словачке, Русије, Белорусије, Украјине и Сједињених Америчких Држава.

Првог дана, пре него што је Симпозијум званично био отворен, одржан је састанак чланова Терминолошке комисије при Међународном комитету слависта, по унапред припремљеном програму Комисије. На састанку Комисије, поред осталог, разговарано је о динамици рада на изради колективне монографије *Словенска терминологија крајем 20. и почетком 21. века* и изради библиографије радова из терминолошке лингвистичке проблематике за поменути период. Поред чланова Комисије, на Симпозијуму су учествовали домаћи и страни филолози из више лингвистичких дисциплина, будући да терминологија представља важан сегмент номенклатуре сваке појединачне науке, дисциплине, па тако и лингвистике у целини.

Скуп је отворен поздравном речју потпредседника Српске академије наука и уметности академика Љубомира Максимовића, а потом су поздравне речи упутили и представници других установа у својству организатора и покровитеља скупа: проф. др Слободан Реметић, редовни члан Академије наука и умјетности Републике Српске, др Миодраг Матицки, потпредседник Матице српске, проф. др Срето Танасић, директор Института за српски језик САНУ, и проф. др Љиљана Бајић у име Савеза славистичких друштава Србије и Међународног комитета слависта. На пленарној седници, којој су председавали академик Предраг Пипер, др Викторија Људвиговна Ивашченко и проф. др Срето Танасић, изложено је седам реферата, у којима су представљена истраживања у области терминологије из седам словенских лингвистичких средина: Украјине, Русије, Словеније, Белорусије, Пољске, Хрватске и Србије.

Другог дана скупа организоване су две паралелне секције, уобличене у два преподневна и два послеподневна блока. Након сваког блока предвиђена је и реализована петнаестоминутна дискусија. У оквиру прве секције изложено је деветнаест реферата, у којима су обрађивани проблеми из лингвистичке терминологије у словенским језицима, затим представљене анализе термина из разних области знања и стваралаштва из угла етимологије, историјског развоја и савременог стања, анализирана практична питања упоредне и вишејезичне терминологије и терминографије. У оквиру друге секције, изложено је деветнаест реферата, у којима су обрађене теме везане за место термина у лексичком систему словенских језика, упоредно изучавање терминолошких система, израду терминолошких електронских база и портала, као и израду терминолошких речника.

Током трећег дана скупа паралелне секције подразумевале су преподневни и један послеподневни блок (само у првој секцији), након којих је, такође, организована петнаестоминутна дискусија. У оквиру прве секције изложено је дванаест, а током друге секције седам реферата. У рефератима су обрађиване теме које се односе на функционалну раслојеност терминолошког израза, затим питање терминологије у језицима специјалне намене, проблем интернационализације и национализације у терминологији словенских језика итд. С обзиром на славистичку природу скупа, теме реферата, као што је било очекивано, у првом реду биле су посвећене дескриптивним, нормативним и компаративним аспектима словенске терминологије данас и у њеној историји.

Радови представљени у овом зборнику одражавају главне токове у којима се у словенском свету данас развија терминологија схваћена у два основним значењима – као 1) уређен систем специјалних лексичких јединица у служби одређене науке, струке, духовности, уметности и сл. и као 2) аутономна лингвистичка дисциплина која се бави изучавањем термина као

јединица термилошког система. Садржај зборника чине радови који су груписани у оквиру следећих целина: *I. Поглед на развој термилошких и термилографских израживања у словенским језицима. Правци у терминологији, II. Терминологија и речници, III. Грамаичка и лингвистичка терминологија, IV. Стандардизација терминологије у прошлости и садашњости. Термини и књижевнојезичка норма, V. Термин и лексички систем, VI. Функционална слојеност термилошког израза – научна, стручна (професионална) терминологија и специјална лексика духовне и материјалне културе народних говора, и, као последње поглавље, VII. Електронске термилошке базе података и њихова примена у терминологији, термилографији и лексикографији. Термилошки сајтови и портали.*

Овај симпозијум била је zgodна прилика да се сагледа српска терминологија у ширем словенском лингвистичком контексту, да се погледа оно што је досад урађено и оно што још треба урадити. С друге стране, учешће великог броја домаћих лингвиста на скупу и објављивање њихових радова у овом зборнику омогућује да се српска лингвистика у пољу терминологије на ваљан начин представи широј словенској публици.

Уредници

ШКОЛСКА ТЕРМИНОЛОГИЈА У ДИЈАХРОНИЈСКОЈ ПЕРСПЕКТИВИ

Марина С. Јањић*

Пописом и дефинисањем школске терминологије бавили су се многи педагози, те као резултат тога постоје бројни педагошки речници и лексикони доступни нашем стручном аудиторијуму. Будући да су у њима термини обрађени са аспекта савремене педагошке дисциплине, у нашем фокусу биће школска терминологија у дијахронијској перспективи. Циљ рада је указати на развојне токове и различиту употребну вредност ових лексема у минулим епохама, са посебним освртом на њихове етимолошке и латентне семантичке слојеве, запретане у токовима времена.

Кључне речи: васпитање, образовање, настава, просвета, наставник, ученик

Увод

Кључне лексеме за изражавање образовних садржаја у српском језику данас датирају из периода наших најстаријих школа.¹ Упркос чињеници да су многе од њих постале историзми и архаизми (*даскал, шиица, њисмена, начертана, чшеније, чшовница, наставленије, њесоч, магистер, дијак, гаженик/гојенац, словкавње, срицање, кшихеза, њлајваз, училишше, ѡрејарандија, екшернаш, грамоша, писање...*), не мали број кључних школских термина задржао се до данашњег дана у готово непромењеном или благо коригованом (фонолошком) лику. Но, наноси времена и друштвених кретања донекле су замаглили или модификовали њихово првобитно семантичко језгро. Са циљем да уз помоћ ретроспективне анализе укажемо на сличности и разлике између некадашњих и садашњих термина, позабавићемо се и паралелом њихових семантичких садржаја не бисмо ли савремене термине осветлили са изворних дијахронијских позиција. Стога је овај рад базиран, с једне стране,

* Филозофски факултет, Ниш; marina.janjic@filfak.ni.ac.rs

¹ „Срби су имали организоване облике васпитања и образовања и пре XIII века, али у институционалном смислу може се рећи да је прва таква школа радила у Студеници“ (Трнавац 2012: 447). Много векова касније, када су се стекле друштвено-историјске прилике, почеле су се оснивати грађанске школе. У Београду је од 1717. године радила Грчка школа коју су похађала и српска деца (Исто). Прва српска грађанска школа за образовање српских учитеља била је „Норма“, а основана је 1. маја 1778. године у Сомбору на иницијативу Аврама Мравовића, српског просветитеља, педагога, књижевника... (Степановић 2009: 267–297).

на педагошким лексиконима Трнавца, Теодосића, Поткоњака, а са друге утемељен етимолошким и историјским речницима П. Скока, М. Фасмера, В. Карацића.

Школска терминологија

Кренућемо од основног термина за означавање особе која се професионално бави васпитањем и образовањем, а то је – ПЕДАГОГ. Овај термин је грчког порекла и представља сложеницу следећих речи: *pais, paidos* (παῖδος) што значи дете, односно дечак, и *ago* (αγω) што значи водити. У почетку је овај термин означавао роба који је водио дете у школу. Дакле, тај роб се звао *paidagogos* – у дословном значењу: *онај који води деце*. Међутим, роб се није бринуо само о сигурности детета на путу од куће до школе и обрнуто, већ се бринуо и о његовом понашању и учењу. Из ове речи изведени су шири појмови, пре свега, ПЕДАГОГИЈА, као наука о васпитању, као и ПАИДЕИА (*paideia*) – одгајање, васпитање (Трнавац 2012: 404).²

Најважнији термини у педагогији јесу свакако ВАСПИТАЊЕ и ОБРАЗОВАЊЕ – будући да се њима означавају два основна педагошка процеса. „У српској педагошкој традицији и теорији, васпитање је најшири педагошки процес и појам, који се односи на личност у целини и који у себи садржи образовање, као ужи процес и појам“ (Трнавац 2012: 60). Дефиниција, по којој је васпитање главни наставни процес у школи, а образовање има формативну улогу у наставном процесу, у савременијој епохи показује тенденцију слабљења и губи на значају у условима савременог школства. Ово се може доказати на више начина, а термиолошки сасвим једноставно – не само да је термин ОБРАЗОВАЊЕ постао доминантан и неприкосновени епитет школства, већ све више уступа место синонимном неологизму ЕДУКАЦИЈА (лат. *educatus, educate, educere* – изнети, извести; *ducere* – водити) (Клајн–Шипка 2006: 406). Оваква термиолошка кретања, као одраз савремене слике друштвене стварности, полако истискују васпитање из школских процеса чинећи га секундарним у односу на образовање. Штавише, данас постоји декларативна подела између васпитања и образовања у којој се термин васпитање професионално искључиво везује за предшколске установе (у којима раде **васпитачи**), а образовање за основне и средње школе (у којима раде **наставници**). Официјално, у вртићу нема **наставе**, већ се васпитни процес реализује путем **усмерених активности**. Овај термин провоцира питање: – Ка чему су те активности усмерене? Наравно да су усмерене ка упућивању деце у важне

² Сва назвања о којима аутор говори у даљем тексту преузета су из *Лексикона историје педагозије српског народа* Недељка Трнавца (2012). У раду се наводе само они етимолошки подаци којих нема у *Лексикону* како текст не би био оптерећен великим бројем парентеза.

основних појмова *васпийиџање* и *образовање*. У својој интерпретацији овог термина Трнавац (2012) посебну пажњу указује дијалектичком јединству васпитања и образовања и констатује да је данас тај однос не само нарушен већ и постављен на супротним основама. Наиме, он објашњава да се под васпитањем сматрао најшири педагошки процес под којим се подразумева свестрани развој личности човека, односно, свесно, намерно, систематски и организовано утицање на плану формирања личности. Ужи појам од васпитања, и његов саставни, имплицитни део, био је образовање.образовање је некада представљало срж, једро, језгро и основу целокупног васпитања личности и чинило је основну структуру, материјалну основу целокупне духовности васпитања личности. Рецимо, Ава Јустин Ћелијски у својој *Свештосавској философији просветије* образовање је тумачио као: „... обнављање образа (слике, иконе, лика) Божијег у човијеку, његово разоткривање и развој“ (Ава Јустин, <http://nasledjeotaca.org>). У историјском развоју српског језика, у периоду утемељења српских училишта у оквиру цркава и манастира, а на основу онога што је записано у житијима, недвосмислено је да је доминантна реч (хипероним) била „васпитање“ (*воспийиџание, васпийиџание*) у чијем семантичком кругу је образовање имало важно, али не и надређено место. Тек у савременом добу, када је потиснут утицај религије у друштву и школству, термин *образовање* добија на значају, захваљујући експанзији интелектуалних садржаја, природних наука и „реалног“ образовања. У XX веку образовање институционалног (школског) типа ствара сасвим нови однос међу старим процесима. Данашња школа сав свој рад „своди само на своју образовну улогу док занемарује развој свестране и целовите личности“ (Трнавац 2012: 378).

О овоме сведоче и школски термини забележени у старим српским речницима. Тако, на пример, занимљиво је да у Вуковом *Српском рјечнику* (1852) не постоје одреднице за речи *васпийиџање* и *образовање*, али постоји више речи са основом *одгој* са значењем подстицања развоја и васпитања личности (*гајийи, одгајийи/одгојийи*). Тако одредница *гојенац* представља назив за *васпийиџаника*, односно *ийиџомца*, који је похађао приватне пансионски уређене школе. У данашњем смислу схваћено, реч је о ученику. И обрнуто, данас се под *васпийиџаницима* подразумевају *ийиџеници* у разним врстама домова за децу и омладину, а семантичка линија јасно одваја значење ове речи од речи *ученик*.

Такође, Вук наводи одреднице *оџхрањийи* и *оџхрањиваџийи*, а преводи их са: *educio, educatio* (што би данас значило *обучавање, образовање*). На исти начин наводи и одреднице: *одгојийи* и *одгајийи*. Гојење је у његовом речнику објашњено термином: 1. *кулџура* (*cultura*), а тек као изведено значење наводи се: 2. *дебљање*. Значи, школски термин *одгајање* је тада био семантички еквивалент термину *кулџивисање* (васпитање путем образовања). Данас се ни *култивисање*, ни *одгајање*, ни *отхрањивање* не сврставају под

школском терминологијом (користе се пре свега у области пољопривреде). Све ово сведочи о мимоходу развоја не само термина у области школства већ пре свега о дивергентном развоју наставних процеса и концепата школства, односно циљева и задатака ка којима је школство усмерено.

На претходна два круцијална термина надовезује се и ПРОСВЕТА, термин који обједињује целокуни образовни процес у свим својим сегментима, тј. „делатност која се остварује путем васпитања и образовања. У прошлости је преузимала и значење речи 'васпитање' (Трнавац 2012: 465). Петар Скок сматра да реч **просвета** у својој основи има прасловенски корен *svbt-* (са варијантама: *svit-*, *svet-*), а која води порекло од индоевропског корена *k̑eit-*, *k̑ei-* у значењу: *свејлеџи*, *свејџао*⁴ (Скок III: 368). У својим паганским веровањима, стари Словени су сматрали да је свет Земља коју обасјава Сунце (Исто: 370). Аналогно томе, ово схватање је у духу христијанизације еволуирало у нови вид концептуализације стварности, а то је очигледна метафоризација школе као објекта обасјаног духовном светлошћу. „У речнику црквенословенског језика (*ѝпросвеџа*) значи: обасјати, расветлити, објавити, открити; светлити се; засјати (Трнавац 2012: 465). Просвета је синоним за духовно просветљење, а ПРОСВЕТАР је онај који просветљава (просвећује). У прилог томе говори и термин са истим кореном: ПРЕЗВИТЕР (грч. *Πρεσβύτερος*) са основним значењем: *свеџџеник*, *сџџарешина*, *мудри сџџарац*. Наравно, опште је познато да су први учитељи, тј. први просветари – били: презвитери (свештеници). Постојале су и презвитеријалне школе које су имале задатак да оспособе читаче у литургијским обредима (по презвитеру, тј. свештенику који је надлежан за једну парохију) (Трнавац 2012: 453). Данас је термин *ѝпросвеџа* добио сасвим нову конотацију. Не само да је изгубљена њена примарна – духовна страна, већ ова лексема често добија и извесну ноту пејоративног значења – социјално запостављеног слоја интелектуалаца, друштено недовољно уважене и, самим тим, маргинализоване професије. Мало је вероватно да би данас ико, осим познаваоца културне историје Срба, у овој речи разазнао узвишене духовне вредности као што су: *свеџџост*, *свеџџлост* и *ѝпросвећјење*.

Термин НАСТАВА⁵ – датира из XIX века, пореклом је из руског језика и најпре је био у употреби у изворном облику НАСТАВЛЕНИЈЕ („настављење“) – односи се на: поуку, савет; упутство, инструкцију, директиву; наставу,

⁴ Ове основе дају изузетно продуктивно деривационо семантичко гнездо: *свеџџовни*, *свеџџски*, *свеџџац*, *свеџџионик*, *свеџџа*, *свеџџњак*, *свеџџар*, *свеџџеник*, *свеџџџи*, *свеџџлеџи*, *свеџџло*, *ѝпросвеџлеџи*, *ѝпросвеџџџи*, *расвеџџа*, *ѝпросвеџџџи*, *свеџџлуцаџи*, *цвеџџ*, *цвеџџи*, *ѝроцвеџџџи*, *цвеџџни*.

⁵ Термин *насџџава* са значењем обучавања (лат. „institutio“) употребио је Вук Караџић у свом *Рјечнику* (Караџић 1852: 568). Термин је претходно био у употреби у првим уџбеницима педагогије („за детонаставнике“ 1817. и 1831).

обуку, обучавање⁶. Једно од објашњења за настанак ове речи потиче из средњовековног схватања учења као прихватања и настављања одређеног учења, схватања, знања, примера, поуке. Пошто су учење и рад тадашњих училишта били везани за питања религије, основно значење речи *наставиџи* било је: показати пут, водити путем, упутити у истине и правила понашања, мишљења и живљења. НАСТАВИТЕЉ/НАСТАВИТЕЉКА („онај који наставља духовни пут“), данас НАСТАВНИК не само да је учио ђаке већ их је и морално усмеравао. У историји српског школства, посебно средином XIX века, наставленија („настављења“) чине претходницу државних школских закона, па и наставних планова и програма. Но, како су, с временом, у XX веку профани образовни садржаји потискивали сакралне (верске) и постајали главни наставни садржаји, то се и овај термин све више усмерио од моралног и духовног ка сазнајном и когнитивном (Трнавац 2012: 348). Но, у вековима који су претходили, било је и других термина – учитељски посао су све до првих грађанских школа обављали свештеници КАТИХЕТЕ⁷. Следећи термин је ДАСКАЛ/ДИДАСКАЛ – *учиџељ*, према старој грчкој речи „дидаскалос“ (*διδασκαλία* – излагања, објашњења, упутство) са значењем „онај који подучава“. Подаци о даскалима из XV и XVI века веома су ретки и штурни, док су из XVII и XVIII века бројни и исцрпни⁸. Мало ко би поверовао да је термин ДОКТОР – некада означавао учитеља (од латинске речи *docere* – учити, поучавати, обучавати). Код нас се овај термин употребљавао као ознака за универзитетски степен у XVIII и XIX веку, а као научни степен тек у XX. Термин МАГИСТАР у старом Риму означавао је учитеља, старешину и државног службеника; у средњем веку учитеља хуманистичких предмета и уметника (касније, дипломираног апотекара и научни степен који претходи докторату). Отуд и чувена латинска изрека: *MAGISTER DIXIT* – „учитељ је рекао; веруј у оно што учитељ каже; веруј и не проверавај“. Од магистра изведени су термини такође првобитно са значењем учитеља: МАЕСТРО (данас почасна титула за уметника) и МАЈСТОР (данас означава занатлију, znalца неке уметничке вештине, као и титулу у шаху), а употребљавала се и варијанта МАЃИСТАР (италијански изговор). Осим наведених, били су у употреби и термини: ПЕДАНТ и ПРЕЦЕПТОР – као средњовековни називи за учитеља, а често и за кућног

⁶ ОБУКА/ОБУЧАВАЊЕ је старији назив за наставу, док се данас овај термин односи на ону врсту наставе у којој преовлађује практична активност (радно оспособљавање); стицање нових вештина.

⁷ КАТИХЕЗА/КАТЕХЕЗА – верско поучавање (настава), а КАТИХИЗИС/КАТЕХИЗИС – стари црквени назив за уџбеник веронауке. КАТИХЕТСКЕ ШКОЛЕ – прве школе за ширење хришћанске науке и за свештенике. КАТИХЕТИЧКА МЕТОДА – У катихетичком разговору, на свако питање постоји унапред одређен и један једини одговор, што зависи од грађе која се учи. На пример, у настави веронауке одговори су преузети најчешће из Библије и односе се на догме које вероучитељ и ученици не могу самостално мењати и које треба на учити напамет.

⁸ Још увек се среће у дијалектима јужне Србије и у Македонији.

учитеља. Данас се уместо ових архаичних термина употребљава термин УЧИТЕЉ, стручно лице које обавља васпитно-образовни рад у млађим разредима основне школе (административни синоними: *настѡвник разредне настѡве*, *ѡрофесор разредне настѡве*). У Вуковом *Срѡском рјечнику* (1852) наилазимо на посебне одреднице којима се означава учитељева жена (испрва су се учитељским послом бавили само мушкарци). Но, већ крајем XIX века, то су и називи за жену која обавља учитељски посао: ДАСКАЛ ДЕВОЈКА, ДАСКАЛИЦА, УЧИТЕЉЕВИЦА, УЧИТЕЉКА (Исто).

Термин ЂАК – са значењем *ученика* наводи се у Вуковом *Срѡском рјечнику* (1818. и 1852) (поред њега и аугментатив *ѡаков*, пејоратив *ѡакеља*), али се дуго времена под ѡаком подразумевао ученик богословске школе, док су се остали ученици звали СЕКУЛАРИ („световњаѡи“). Овај термин је настао од старијег облика термина ДИЈАК којим се најпре у средњем веку означавао најнижи степен свештенства (учење је у манастирима трајало дуго година, са акцентом на духовним вредностима и црквеним нормама), а касније су њиме означавани и световни преписивачи духовних књига у српској књижевности. Јотована верзија ове речи, *ѡак*, трансформисана је у нове термине: *ѡакон*, *ѡакончад*, *ѡакончиѡи*. Реч „ѡак“ у српском језику имала је у једном тренутку вишеструко значење: 1. ученик у училишту/школи (Дјаци седе у скамијама, па тек онако полугласно нешто бумбарају“ – Ђура Јакшић); 2. ѡак богослов – онај који учи за будућег свештеника („Ђено уче ѡаци богословци“), 3. нечији следбеник („француски ѡак“, „ѡак славног композитора“); 4. у средњовековној Србији реч је означавала писара („Дешот га узме међу своје ѡаке“ писаре). 5. „ѡаковање“ означава и подређеност, што говори о односу према старијем и учитељу („Доста смо ми тој Јевропи ѡаковали, па сад треба да и ми њој мало учитељујемо“). Од речи „ѡак“ изведено је и презиме Ђаковић. Међу ѡацима су се издвајали ДИКТАТОРИ – „десетари“, бољи ученици из старијих разреда, који су помагали главном учитељу у школама где је било много ученика; а како и само име каже имали су превасходни задатак да диктирају градиво и преслишавају ученике (диктовати, диктандо). ШЕДАТОР – назив за ученике који су у Србији крајем XIX века били одређени да поучавају, тј. да помажу у учењу слабијим ученицима. Модел је био преузет из Беланкастеровог мониториншког система који је у Србији (још 1844) препоручивао секретар Попечитељства просвете Јован Стерија Поповић. Међутим, у Србији су шедатори били ангажовани у ваншколском времену (код куће). Такође, у историји српског школства уместо термина „ѡак“ користили су се и стари словенски термини: ОТРОК (*деѡе*), ЈУНОША (*младић од јуности* = младост), затим ПИТОМАЦ, ГАЈЕНИК/ГОЈЕНАЦ, ВАСПИТАНИК. Тек од прошлог века правна регулатива уводи термин УЧЕНИК (од глагола учити) чиме се губи свака веза са манастирским школама (Исто).

Термин ЧИТАТИ (ЧАТИТИ) води порекло од старословенске основе (чѣт-) глагола (чѣтѣ) чѣтѣ, са значењем: *бројити, рачунати, њисати, чѣтати* (Скок I: 329–330) насталог од старијег: *štiti, štijem* (*čt > št*). Исти корен проналазимо и у санскриту *citti-h* – са значењем: *увиђавност, разум*; и још раније у индоевропској основи: *četati* – *мислити, сазнати, разумети*..., *чѣт* (*ојажати, њазити*) (*чѣец* – *чѣталац, чѣтање, чѣтљиво, чѣтанка, чѣтаоница*...). Морамо нагласити да је првобитно значење ове речи било бројати, а од могућег израза бројати слова, док је метонимизацијом добијено изведено значење: *чѣтање*. Од ове основе добијена је и реч ШТИВО (Исто: 330). Дакле, штиво је оно што се штије⁹, тј. чита. Отуд и ЧТЕНИЈА и ЧИТОВНИЦЕ – врста читанке са поучним материјалом, текстови за вежбање читања, који су се налазили на крају *Буквара*. Када су се почели појављивати као посебне књиге, добили су назив: читовница/чатовница. Од латинске речи *legere* (читати) у настави српског језика и књижевности добили смо термин ЛЕКТИРА – под којим се подразумева књижевни текст за читање код куће или у школи ради наставне интерпретације. Од истог глагола настао је и термин ЛЕКТОР најпре са првобитним и (сада архаичним) значењем *чѣтач*; затим, ЛЕКЦИЈА – под којом су се подразумевала поглавља из Библије која су издвјана за читање и дискутовање уз помоћ лектора на часу. Потом се тиме означавала грађа наставниковог предавања коју је требало научити напамет, код куће. С временом је израз „одржати лекцију“ добио морално значење у смислу укора и опомене. Истог латинског корена је и термин ЛЕКСИКОН – речник.

Термин ПИСАТИ настао је од прасловенског *pbsati, pišō*, тј. од старијег индоевропског корена *peik* са основним значењем боцкати, бости, урезивати; на санскриту: *pinčāti* са првобитним значењем правити шаре, сликати, цртати (и данас се каже да не неко *леј* као *уњсан* тј. насликан, нацртан) (Скок 1972 II: 662–663). Тако су од овог глагола изведене именице сродног значења, и то именице: *њисмена* (слова), *њисменица* (граматика)¹⁰, *њисанка, уњис, зањис, оњис*..., придев: (*у*)њсан (са значењем: шарен). „НАЧЕРТАНИЈЕ“ ПИСМЕНА био је назив који се у почетку користио за учење слова, посебно писаних, као и за писање уопште („цртање“ слова). Друго значење синонимних речи НАЧЕРТАНИЈЕ и РИСОВАЊЕ подразумевало је наставни предмет који се учио у сва три разреда „Инцинирске“ (инжењерске) школе у Београду 1846, а подразумевао је цртање.

Закључак

Дијахронијски приступ школској терминологији указује на континуитет у развоју ове лексике од дубоке старине до данашњих дана. Динамика

⁹ Код Вука Караџића наилазимо на пример: „Књигу штије, дјецу савјетује.“

¹⁰ Ђаци су у „граматикалним“ или „латинским“ школама у XVII и XVIII веку морали ГРАМОТУ УЧИТИ (читање, писање и граматiku).

благодeјанија, благодeјанац, ѿоржесѿво, благойолученије, ѿеченија, начерѿиана, владеније, грамоѿиа, дјеѿионасѿавник, дјеѿиоучиѿељ, оѿшрок, јуноша, зорносѿи (у насѿиави), граждански скоройис, изображај, совјеѿи...

У савременом друштву просвета се удаљила од свог изворног смисла и значења који је првобитно подразумевао дијалектичко јединство васпитања и образовања. Акцент је стављен на едукацију, па је читав наставни систем постао део савремених глобалистичких кретања и технолошког процеса. Из-узимањем духовности из наставних процеса нестало је културе опхођења, мишљења, читања, изражавања, а уместо етичности све се чешће говори о вршњачком насиљу и девијацијама у понашању ученика. Тек етимолошка значења актуелне школске терминологије разоткривају давно заборављени дубински смисао и сврховистост васпитно-образовног процеса, а то је да знање буде у служби врлине, тј. да путем учења не стварамо само паметније, већ и боље људе.

ЛИТЕРАТУРА

- Јовановић 2007: Н. Јовановић, *Школа у српском друштву XIX века*, Ниш: Филозофски факултет.
- Караѿић 1852: В. Стефановић Караѿић, *Српски рјечник*, I–II, Сабрана дела Вука Караѿића, XI/1–2, Београд: Просвета, 1986.
- Клајн–Шипка 2006: И. Клајн, М. Шипка, *Велики речник српских речи и израза*, Нови Сад: Прометеј.
- Милановић 2010: А. Милановић, *Крајња историја српског књижевног језика*, Београд: Завод за уѿбенике.
- Младеновић 2008: А. Младеновић, *Историја српског језика*, Београд: Чигоја штампа.
- Поткоњак–Шимлеша 1989: N. Potkonjak, P. Šimleša, *Pedagoška enciklopedija*, 1–2, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Скок 1972: P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV, Zagreb: JAZU.
- Степановић 2009: М. Степановић, *Живот и ѿросвеѿни и књижевни рад Аврама Мразовића*, у: *Образовање и улога учитеља у српском друштву кроз историју (XVIII–XX)*, Сомбор: Педагошки факултет у Сомбору, 267–297.
- Теодосић–Вученов 1967: R. Teodosić, N. Vučenov, *Pedagoški rečnik*, 1–2, Beograd: Institut za pedagoška istraživanja u Beogradu, Zavod za udžbenike.
- Трнавац 2012: Н. Трнавац, *Лексикон историје ѿдагогије српског народа*, Београд: Завод за уѿбенике.
- Фасмер 1986: М. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*, Москва: Прогресс.

ИЗВОРИ

- Ава Јустин 1993: Ава Јустин Поповић, *Светосавска философија ѿросвеѿе*, Ваљево: Ваљевска штампарија (<http://nasledjeotaca.org>, април 2016)

Митр. Радовић 2002: Амфилохије Радовић, *Основи љравославног васпийшања*, Цетиње: Светигора 26 (<https://zivimeshaton.wordpress.com/> март 2016).

Марина С. Јанич

ШКОЛЬНАЯ ТЕРМИНОЛОГИЯ В СВЕТЕ ДИАХРОНИИ

Резюме

Многие педагоги занимались составлением списков и определений школьных терминов, в результате чего возникли педагогические словари и лексиконы, доступные нашим специалистам. Поскольку термины в них описаны с точки зрения современной педагогики, в фокусе нашего исследования – школьная терминология на фоне диахронии. Целью настоящей статьи является указание на научные течения развития терминологии и на разнообразные сферы употребления данных лексем в прошлые эпохи, с особым выделением этимологических и семантически подвижных пластов, скрытых на протяжении многих веков. Терминология рассматривается автором в аспекте учебной методологии в области лингводидактики: от названий помещений и сооружений, в которых проходит учебный процесс, к наименованиям функциональных приемов, учебных средств и методических действий, а также позиций учителя и ученика в качестве главных участников учебного процесса.

Ключевые слова: воспитание, образование, учебный процесс, просвещение, учитель и ученик

